

картина мира / С. М. Толстая // Рус. яз. в научном освещении. – 2002. – № 1 (3). – С. 112–127. 4. Якобсон Р. В поисках сущности языка / Роман Якобсон // Семиотика. М. : Радуга, 1983. – С.102–117. 4. Dobrovolskij D. Piirainen E. Figurative language: cross-cultural and cross-linguistic perspectives Current Research in the Semantics/Pragmatics Interface /Dobrovolskij D. Piirainen E. // Amsterdam : Elsevier Ltd. – 2005. – 419 с. 5. Hughes G. An encyclopedia of swearing : the social history of oaths, profanity, foul language, and ethnic slurs in the English-speaking world / Geoffrey Hughes // Armonk, New York : M.E. Sharpe, Inc., 2006. – 573 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше / М. Номис. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.
2. Ужченко, В. Д., Ужченко, Д. В. Фразеологічний словник української мови [Текст] / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – К. : Освіта, 1998. – 224 с.
3. Wilkinson P. R. A Thesaurus of English Traditional Metaphors /P. R.. Wilkinson. – London and New York, 1992. – 777 p.
4. Wright J. The English Dialect Dictionary Volumes I, II, VI. / J. Wright – Oxford: University Press, 1898 – 1905.

Пасічник Г.П., к. філол н., ст. викл.,
Закарпатський державний університет

АКТУАЛІЗАЦІЯ БІНАРНОЇ ОПОЗИЦІЇ "СВІТЛО"

І "ТЕМРЯВА"

У ГІПЕРКОНЦЕПТІ ПЕЙЗАЖ (на матеріалі

англомовного художнього дискурсу ХІХ – початку ХХ століть)

Стаття описує англійський художній гіперконцепт ПЕЙЗАЖ, лімітований другорядними ознаками, що презентовані концептами "світло" і "темрява" (на основі англійського художнього дискурсу ХІХ – початку ХХ століть). Була проаналізована етимологія, вербальна репрезентація, ядрові й периферійні, а також домінуючі та факультативні концептуальні характеристики цієї діади. Індивідуально-авторська вербалізація вносить нові нюанси у їхню інтерпретацію.

***Ключові слова:** англомовний художній гіперконцепт ПЕЙЗАЖ, концепти "світло" і "темрява", вербалізація*

В статье изучается английский художественный гиперконцепт ПЕЙЗАЖ, лимитированный периферийными концептами "свет" и "тьма" (на основе английского художественного дискурса XIX – начала XX столетий). Этимология, вербальная репрезентация, ядерные и периферийные, также как и доминирующие и факультативные концептуальные характеристики этой диады были проанализированы. Индивидуально-авторская вербализация вносит новые нюансы в их интерпретацию.

Ключевые слова: *английский художественный гиперконцепт ПЕЙЗАЖ, концепты "свет" и "тьма", вербализация.*

This paper deals with the English belles-lettres hyperconcept LANDSCAPE limited by the peripheral features, expressed by the concepts "light" and "darkness" (based on the English belles-lettres discourse of the XIXth – the beginning of the XXth centuries). Etymology, verbal representation, both nuclear and peripheral, as well as dominant and secondary conceptual characteristics of this diada have been analyzed. Authors' individual verbalization adds new nuances to their interpretation

Key words: *English belles-lettres hyperconcept LANDSCAPE, concepts "light" and "darkness", verbalization.*

Концепти "світло" та "темрява" займають одне з провідних місць у міфологічній, релігійній і мовній картинах світу, як універсальні світосприйняття, що мають свої описово-класифікаційні та образно-емпіричні характеристики [Снитко 1999, 16]. Саме тому вони були об'єктами різних досліджень (Е.В. Мишенькиной, Н.А. Азаренко та ін.), у яких значна увага приділялось національно-специфічним особливостям сприйняття кольору, концептуалізації цих концептів у свідомості російського народу тощо. Спроба їх вивчення на матеріалі гіперконцепту ПЕЙЗАЖ англomовного художнього дискурсу зроблена уперше. Відсутність системних та узагальнюючих досліджень особливостей концептосфери "світло" і "темрява" у свідомості носіїв англійської мови визначає актуальність обраної теми.

Наукова новизна зумовлена тим, що вперше на матеріалі англomовного художнього дискурсу XIX – початку XX століть системному науковому пошуку піддається гіперконцепт ПЕЙЗАЖ, лімітований концептами "світло" і "темрява". Багатогранність, об'ємність та глибина концептів "світло" і "темрява" з огляду на обсяг наукової статті не дають змоги розглянути їх уповні, тому ми обмежилися вивченням специфіки їх вербальної об'єктивації на мовленнєвому рівні.

Об'єктом наукового пошуку є гіперконцепт ПЕЙЗАЖ англомовного художнього дискурсу, який акумулює знання про оточуючу природу, краєвид, ландшафт та репрезентує певний фрагмент навколишньої дійсності. Предмет дослідження становить мовна актуалізація концептів "світло" і "темрява" в гіперконцепті ПЕЙЗАЖ.

Мета роботи полягає в системному описі мовних засобів, якими об'єктивуються концепти "світло" та "темрява" у складі гіперконцепту ПЕЙЗАЖ. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: описати ядерні та периферійні характеристики, визначити домінувальні і другорядні ознаки, предметно-понятійне, образне та символічне наповнення концептуальної діади "світла" і "темряви", проаналізувати етимологію понять "світла" і "темряви", описати актуалізацію ментальних номінацій "світло" та "темрява" у гіперконцепті ПЕЙЗАЖ.

Поставлені завдання вирішувались на матеріалі англомовного художнього дискурсу ХІХ – початку ХХ століть із залученням лексикографічних джерел.

Науковий пошук побудовано на постулаті, що концепт – це ментальне утворення, у якому сконцентровано людські знання про певний фрагмент дійсності, що визначений культурно-історичними чинниками та актуалізується різними мовними одиницями [Карасик 2005, 290; Полюжин 2009, 4; Соссюр 1977, 27; 73 та ін.]. Структура концепту конституюється з ядра та периферії, оскільки, як відомо, без ядерних характеристик неможливо його ідентифікувати. Ядро, яке складає особливості культури та світосприйняття, є незмінним у носіїв кожного окремого етносу.

Гіперконцепт ПЕЙЗАЖ /LANDSCAPE поєднує основні параметричні ознаки макроконцептів GROUND / LAND, SKY/WEATHER, WATER, FIRE і профілюється в англомовному художньому дискурсі як сезонна (*spring, autumn, summer, winter* [OALD 2000, с. 1198]); добова (*morning, evening, day, night* [там само, с. 336]); небесна ознаки (*sunny, nasty, sunlight, dark, starry, moonlight* [там само, с. 1257]), тощо. Більшість із цих характеристик утворюють контрастні пари, які об'єктивують варіації ПЕЙЗАЖУ (*day – night, highland – lowland, dark – sunny*).

Концепт "світло / light" походить від давньоанглійської (далі –ДА) *leoht* "not heavy, light in weight; easy, trifling; quick, agile, having little brightness, radiant energy", а його синонімічний ряд складається з "light, daylight; luminous, beautiful", "brightness, radiant energy, bright,

shining, white" "*clear*;" "*pale*". Образно-духовне ДА значення – почуття "*mental illumination*" вперше записано у середині XV ст., з 1680 р. словосполучення "*to see the light*" почало означати "*come into the world*" [ODEE 2012].

Слово "темний / dark" походить від ДА *deorc* "*dark, obscure, gloomy*", а його синонімами є: "*sad, cheerless; sinister, wicked*". Початкове значення слова – це відсутність світла / "*absence of light*". Концепт "темрява/ darkness" утворено від – "*deorcnyssse, from dark + -ness*" і синонімічне з "*obscure, to become dark*"; "*black; dim –dark, gloomy, obscure*" [ODEE 2012]. З XVI ст. лексична одиниця "темрява / dark" почала застосовуватись по відношенню до кольорів. Вперше зафіксоване значення "*ignorant*" у 1670-х.

В етимологічних джерелах зазначається, що поняття "світло" і "темрява" беруть початок із глибокої давнини, тобто відносяться до початкових, універсальних загальнолюдських концептів, архетипів. Вони конституують основу для категоризації явищ об'єктивної дійсності, напр.,

(1) ***A fine night, and a bright large moon, and multitudes of stars.*** *Mr. Tulkingshorn... looked up casually, thinking what a fine night, what a bright large moon, what multitudes of stars!* /BH: 600/; (2) *Bright and pleasant was the sky; balmy the air, and beautiful the appearance of every object around* /PP: 57/; (3) *The mud lay thick upon the stones, and a black mist hung over the streets; the rain fell sluggishly down, and everything felt cold and clammy to the touch* /OT: 135/.

Семантичним ядром у фрагментах (1) і (3) виступає "темрява", у (2) – "світло". Атрибути концептуальних ознак у прикладах (1) та (2) (*bright, fine* (1); *bright, pleasant, balmy* (2) не лише сповнюють красою об'єкти ландшафту і викликають позитивні емоції, а й актуалізують додаткові характеристики об'єктів. Крім цього, вони стають засобом екстеріоризації внутрішнього стану персонажів: у прикладі (1) і (2) – радісного настрою, а у (3) – похмурого. Тобто, концепт "темрява", за допомогою якого візуалізується поняття "нестача світла", може виражати як позитивне (2), так і негативне значення (3).

Бінарна опозиція концептів "світло" і "темрява" репрезентує собою взірць непримиренного протиріччя антагоністичних начал. Дві реалії – світло та темрява – визначають наше існування і є носіями великого інформаційного потенціалу. У міфології "світло" та "темрява" інтерпретуються як важливий елемент міфологічної свідомості, як потужний засіб світопізнання [МБЭС 1998, с. 612]. У християнстві поняття "світло" трактується умовою і першопрчиною

буття. Тут вже з'являється визначене пояснення фундаментальної опозиції "світло – темрява", де "темрява" – це недосконалість, брак світла, істини, тобто – зло, а "світло" – простота, істина, очевидна реальність, тобто добро. Етимологічні джерела фіксують виникнення такого їх осмислення з XIV століття [ODEE 2012].

Пізніше поняття "світло" й "темрява" інтерпретуються як "хаос і порядок", що акцентує на їхній творчій силі, свого роду космічній полярності. Це яскраво ілюструє приклад (4): *The night was **dark and wild**; the clouds **black, black, ink-black**. The **wild** wind tore the chimney pots from the roofs of the old houses, and sent the tiles **whirling and crashing** through the desolate streets. No soul braved that tempest – the watch-men shrank into their boxes, whither the **searching rain** followed them – where the **crushing thunderbolt** fell and destroyed them – one had so been slain opposite the Foundling /VF: 64/, у якому опис нічної темряви градуально посилюється чорними хмарами (*black, black, ink-black*), диким вітром (*wild wind*), руйнівним громом (*crushing thunderbolt*), що веде до хаосу.*

Формування й розвиток периферійних ознак концептів "світло" і "темрява" відбуваються під впливом значної кількості чинників, які пізніше реєструються етимологічними та тлумачними словниками, напр.:

(5) *Another **morning**. The **sun** shone brightly: as brightly as if **it looked upon no misery, no care** /OT: 246/. Слова "morning, sun" актуалізують провідну змістово-фактуальну інформацію уривку (5), при чому яскраве сонячне світло асоціюється з добром, у якому немає "нещастя і турбот". Вербалізована частина концепту "світло" репрезентує план змісту мовного знаку, але не рівнозначна поняттю. Репрезентований таким чином гіперконцепт ПЕЙЗАЖ дає змогу читачеві спостерігати зображений ранок ніби зі сторони.*

Під час виявлення характеристик будь-якого концепту, зокрема "світла" та "темряви", необхідно брати до уваги, що під час опису краєвиду, природи й погоди об'єкти навколишньої дійсності переломлюються через індивідуально-авторське сприйняття, а сформований образ диктується поставленими завданнями та інтенцією письменника. Тобто як ядрові, так і периферійні ознаки можуть ставати домінуючими або факультативними, напр.:

(6) *The **sun** was down now, behind the house, and over the "prospect" a **luminous haze** had settled, emanation of the long and prosperous day. Few houses showed, but fields and trees **faintly glistened**, away to a loom of downs /FS-I: 385/; (7) *The **sun** was resting on the hill **like a drop of****

***blood on an eyelid** by the time she had got up the road opposite the amphitheatre /MC: 250/.*

Наведені уривки репрезентують опис сонця, тобто актуалізують концепт "світло". У прикладі (6) послідовно подано інформацію про сонце, будинки, поля, дерева та пагорби. Семантична домінанта тут – вигляд об'єктів на заході сонця, а основна його функція – вказівка на час, що слугує комунікативною віхою розуміння тексту. Семантика світла нерідко набуває і негативного смислу. В уривку (7) порівняння сонця з краплиною крові акцентує відповідність об'єкта краєвиду і особистості, що водночас робить його одним із основних конститuentів створення характеру героїв роману та художньої концепції людини.

У результаті дослідження виявлено переважання позитивних характеристик концепту "світло" в англомовному гіперконцепті ПЕЙЗАЖ, напр.: (8) ***The sun** – the bright sun, that brings back, not light alone, but new life, and hope, and freshness to man /OT: 363/.* Персоніфікація першоелементів світу в наведеному уривку (8) забезпечує глибинну перспективу зображеній картині. Антропоморфні ознаки сонця актуалізовано дієсловом "*brings back*". Світло, сонце асоціюється з теплом, добром, свіжістю, сподіванням на краще життя, що пов'язано, передусім, з міфологічними уявленнями. Такі стереотипи, побудовані на дуальних опозиціях, властивих об'єктивній реальності, формують основу і особливості людського мислення. Сміслова і емоційна кореляції між описаними деталями та сформованими у свідомості читача образами забезпечує його адекватну інтерпретацію.

Зауважено, що діада концептів "світло" і "темрява" переважно зустрічається у контекстах із підвищеною експресією, напр.: (9a) *If the sight had been **a ghastly one** in the **dull morning**, what was it, now, in all that **brilliant light!** /OT: 363/.* Експресивно насиченою є гра слів (*sun, daylight, light, haze, dusk, star*), якою створюється образ ранку (*dull morning, brilliant light*), що виступають зовнішнім виразником внутрішнього світу героя. Тим самим досягається образність і поглиблюється психологізм зображеного.

Індивідуально-авторські гіперконцепти ПЕЙЗАЖ типу (9б) *Beyond the closed windows **the moon rode up**, a full and brilliant moon, so that **the stilly darkened country dissolved into shape and shadow**, and owls hooted; ...and on the gleaming river every fallen leaf that drifted down carried a moonbeam; while, above the **trees stayed, quiet**, measured and illuminated, **quiet as the very sky**, for the wind stirred not /FS-IV:*

314-315/; (9в) *But on that little pond the leaves floated in peace, and praised Heaven, with their hues, the **sunlight** haunting over them* /FS-I: 303/ нагадують відому серію картин імпресіоніста К. Моне ("Скирта сіна"), які передають один об'єкт у різний час і при неоднаковому освітленні: день – ніч, ранок – вечір, темрява – світло. Багатоступенева енергетика викладу в уривку (9б) підтримується завдяки діаді – "світло vs темрява"

Бінарна опозиція "світло" і "темрява" ускладнює семантику елементів художнього гіперконцепту ПЕЙЗАЖ і використовується для характеристики:

1) об'єктів ландшафту, зокрема й небесних тіл, погодних явищ: (10а) *The wind was blowing fearily. The lamps looked pale. And shook as if they were cold. There was a distant glimmer of something that was not quite darkness, rather than of light, in the sky* /DS: 206/;

2) персонажів, які діють на тлі опису природи, погоди, краєвиду: (10б) *Towards London, a lurid glare overhung the whole dark waste..., gleaming on all the faces of its many thousands of wondering inhabitants, was **as solemn as might be*** /BH: 389/;

3) кореляції гіперконцепту ПЕЙЗАЖ з психологічним станом / настроєм персонажів: (10в) *In the twilight of the morning, light seems active, darkness passive; **in the twilight of the evening**, it is the darkness which is active and crescent and the light which is the drowsy reverse* /Tess: 146/;

4) драматизму життя людини. Часткову актуалізацію цих властивостей відтворено у прикладі: (10г) *Through the same cold sunlight..., and as the Ghost's Walk, touched at the western corner by a **pile of fire** in the sky, reigns itself to coming night, they drive into the park* /BH: 142/.

Висновки. Діада концептів-архетипів "світло" та "темрява" у гіперконцепті ПЕЙЗАЖ англомовного художнього дискурсу переважно актуалізує поняття добра і зла, радості і смутку, хаосу і порядку. Вербальна репрезентація цієї бінарної опозиції нерідко передає цілком протилежні нуклеарним виміри завдяки актуалізованим автором концептуальним ознакам. Центральними характеристиками концептів "світло" та "темрява" є такі: просторові (ототожнення з небом і небесними тілами); темпорально-процесуальні (зміни залежно від сезону, доби, погодних умов), перцептивні (візуальні). Факультативні характеристики структуруються конотативними характеристиками (позитивна або негативна оцінка "світла" і "темряви"). Найбільшу кількість

концептуальних ознак складають ті, які відображають давні, "наївні" уявлення людини про світ (добро – зло, хаос – порядок, тощо). Концепти "світло" та "темрява" у гіперконцепті ПЕЙЗАЖ в англомовному художньому дискурсі, створюючи рецептивні труднощі, водночас позначають інтерпретативні операції, які вказують читачу шляхи їх подолання.

1. *Карасик В.И.* Этноспецифические концепты // Введение в когнитивную лингвистику; [Уч. пос. : отв. ред. М.В. Пимонова] / В.И. Карасик. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2005. – С. 61–105. 2. *Мишенькина Е.В.* Национально-культурная специфика концепта "цвет" у русских и англичан: Ярославский педагогический вестник (Гуманитарные науки) / Е.В. Мишенькина. – 2011 – № 1 – Том I. – С.289–295; 3. *Полножин М.М.* Концепт BARGAIN (ТОРГ) в англійській та українській лінгвокультурах / М.М. Полножин // Проблеми романо-германської філології. – Ужгород : Ліра. – 2009. – С. 4–11; 4. *Снитко О.С.* Русский язык и современность / Снитко О.С. et al. – №3. – Київ-Лейпціг, 1999. – С.16. 5. *Соссюр Ф. де.* Курс общей лингвистики: Труды по языкознанию / Ф. де Соссюр. – М. : Прогресс, 1977. – С.31–273. 6. *Vorobyova O.P.* Conceptual blending in narrative suspense: Making the pain of anxiety sweet / O.P. Vorobyova // 7-th International Cognitive Conference: Abstracts. – July 22-27, 2001. 7. University of California, Santa Barbara. – P. 188–189; OALD: Oxford Advanced Learner's Dictionary. – GB : OUP, 2000. – 1600 p. 8. Oxford Dictionary of English Etymology [Електронний ресурс]. – http://www/en.wikipedia.org/wiki/The_Oxford_Dictionary_of_English_Etymology. 2012. 9. МБЭС 1998: Мифология. БЭС / [гл. редактор Е.М. Мелетинский]. – 4е изд. – М. : БРЭ, 1998. – 736 с. 10. *BH: Dickens Ch. Bleak House.* – NY : Everyman's Library, 1998. – 864 p. 11. *DS: Dickens CH. Dombey and Son.* – М. : Изд-во иностр. литературы, 1955. – 888 p. 12. *OT: Dickens Ch. Oliver Twist, or, the Parish boy's Progress.* NY : Everyman's Library, 1992. – 428 p. 13. *MC: Hardy Th. "The Life and Death of the Mayor of Casterbridge" A Story of a Man of Character.* – NY : St. Martin's Press Inc., 1964. – 367 p. 14. *FS: Galsworthy J. The Forsyte Saga.* – М. : Изд-во иностр. литературы, 1956. – vol. I. – 440 p. 15. *PP: Dickens Ch. The Posthumous Papers of the Pickwick Club.* – N.Y. : Everyman's Library P.2 – 378 p. 16. *Tess: Hardy Th. Tess of D'Urbervilles.* – USA : A Signet Classic, 1980. – 430 p., 1998. – 401 p. 17. *VF: Thackeray W. Vanity Fair: A Novel Without a Hero.* – М. : Изд-во иностр. литературы, 1950. – P.1 – 382 p.